

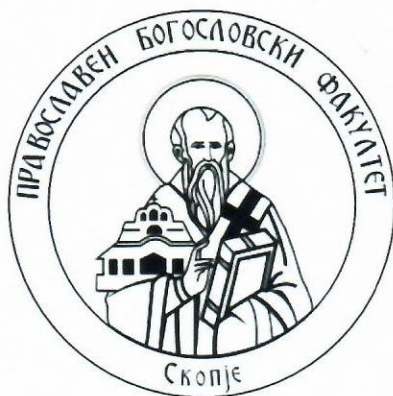
UDK 271.2

ISSN 1409-5483

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 28

СКОПЈЕ, 2022

ДЕЈАН БОРИСОВ, факон

СРПСКИТЕ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА ВО 70-ТИТЕ ГОДИНИ ОД XIX ВЕК

Формирање на српски училишта во Македонија

Првите идеи за формирање и организирање на српски училишта во Македонија се забележуваат уште во 1865/1866 година. Имено, оваа година Милош С. Милоевиќ¹ објавил неколку статии во весникот *Световид* во кои ја предупредувал српската јавност за работата на Словенскиот добротворен комитет во Москва за ширење на бугарското влијание во Македонија. Овие статии имале заеднички наслов „Пропагандите во Турција“. Истата година тој се обратил и до министерот-претседател Илија Гаршанин со предлог за отворање на училишта надвор од границите на Кнежевството Србија кои би биле под ингеренции на самото Министерство. Овој предлог не бил целосно одбиен, но за негова брза реализација министерството не успеало да обезбеди доволен број учители, а истовремено имало и став дека иницијативата за овие училишта треба да потекнува од населението што е надвор од Кнежевството Србија, а не од самото Министерство.

На 2 март 1868 година сличен предлог, но конкретно за организирање и отворање на училишта во рамките на Отоманската империја, до Министерството за просвета доставил и белградскиот митрополит Михајло.² Предлогот на митрополитот Михајло бил прифатен и истата, 1868 година, за негова реализација и имплементација бил основан посебен Одбор за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина. Овој Одбор работел сè до почетокот на српско-турските војни во 1876 година. На

¹ Српски професор и правник. Бил член на Одборот за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина. Од 1873 до 1876 година бил управител и професор на Второто одделение при белградската Богословија. Во 1890 година бил поставен за управител на Светосавското вечерно училиште (1891 – 1893). *Службен лист града Београда*, Година LXIII, број 13, 4 март 2019, 44.

² Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оштетениите врски на Македонија со Србија во шеќот на XIX век*, ИНИ, Скопје 1960, 89–90.

почетокот на негово чело бил архимандритот Никифор Дучиќ, а членови биле Панта Среќковиќ, Стојан Новаковиќ и Милош Милојевиќ. Работата на овој Одбор била финансирана и од Министерството за надворешни работи и од Министерството за просвета. Првото имало обврска да обезбеди финансиски средства, а второто учители, книги и други средства потребни за изведување на образовниот процес. До укинувањето на овој Одбор во 1876 година постојана финансиска помош била исплаќана на српските училишта во Башино Село, Тетово, Вевчани и Гостивар, но српски училишта имало и во други населени места. Во 1871 година овој Одбор во Стара Србија и Македонија контролирал 53 машки училишта, 3 женски и една Богословија, а во 1876 година, непосредно пред неговото укинување, со финансии и литература помагал 50 училишта. Но, бројот на српски училишта во Македонија под надлежност на овој Одбор, во периодот додека функционираше, не е едноставно да се утврди, иако постои доволно историска граѓа за нив. Имено, како што забележува и Климент Џамбазовски³ постои голема несогласеност во прикажаната бројност на српските училишта во документацијата, па така, бројката се движи меѓу 62 и 102 училишта. Несогласеноста најчесто се должи на непостојаноста на овие училишта, една година се 20, друга се 15, трета се 22, итн. Покрај ова, како проблем се испречуваат и лесно воочливите разлики во финансиските извештаи и други документи од Одборот, во кои, на едно место се зборува за финансиска помош на општини, на друго за финансиска помош и книги за училишта, а на трето, пак, за финансиска помош на учителите и учителките финансирани од негова страна. Од друга страна, пак, ова ни дозволува да идентификуваме некои од учителите што работеле во српските училишта во Македонија (Табела 1).

учител	населено место	година
Стојко Аќимовиќ	Тетово	1868–1872
Лена Крстиќ	Тетово	до јануари 1871
Настас Крстиќ	Тетово	1871
Агатон Јовановиќ	Тетово	1873/74
Јелисавета Стоичевиќ	Тетово	1873/74
Гавро Стефановиќ	Гостивар	до ноември 1871
Лазар Поповиќ	Гостивар	1872
Петко Златковиќ	Башино Село	1868–1871
Јеврем Митровиќ	Башино Село	1872–1874
Милан Поповиќ	Башино Село	1875/76
Зафир Поповиќ	Кратово	1871

³ Види: *Културно-оштетенијето врски на Македонија со Србија во илјакот на XIX век*, ИНИ, Скопје 1960, 96-99, 127.

Илија Спасоевиќ	Кичево	1871
Михајло Ѓорѓевиќ	Беловиште	1871
Сава Поповиќ	Куманово	1871
Зафир Поповиќ	Куманово	од мај 1871–1876
учителка Златановиќ	Куманово	1875/76
Јаков Паламаревиќ	Чучер	1871
Аца Јовановиќ	Чучер	1869–1976
Јаков Паламаревиќ	Кучевиште	1870–1972
Алекса (Аца) Поповиќ	Кучевиште	1871
Лазар Поповиќ	Кучевиште	1873–1876
Василије Глигоријевиќ	Лешочки манастир	1871
Никола Стојчевиќ	Лешочки манастир	1872
Стојан ?	Скопје	1871
Марија Берик	Кичево	1871
Петко и Милка Николиќ	Кичево	1873–1875
Кузман и Ленка Бацовиќ	Кичево	1875/76
Марија Берик	Дебар	1872–1876
Станко Лазаревиќ	Дебар	1872–1874
Цветко Вуковиќ	Дебар	1875/76
Марко Урошевиќ	Бањани	1872–1874
Јован Илиќ	Богомила	1872
Стојан Поповиќ	Богомила	1873/74
Јеврем и Ленка Митровиќ	Богомила	1875/76
Доситеј Обрадовиќ	Поречки манастир	1872–1873/74
Станко Лазаревиќ	Поречки манастир	1875/76
Јаков Апостоловиќ	Злетово	1872–74
Димитрије Настовиќ	Зрновци	1872
Михајло Церовиќ, ученик од IV клас	Крнински манастир	1872
Владимир Маринковиќ	Крнински манастир	1873/74
Деспот Бацовиќ	Крушево	1873/74
Кузман и Ленка Бацовиќ	Крушево	1875
Учителка Павиќ	Лазарополе	1873/74
Ѓорѓе Бацовиќ	Смилево	1874–1876

Табела 1. Српски учители и местата каде што учителствувале

Покрај овие училишта и учители, Одборот често пати излегувал во пресрет и на индивидуални барања поднесени од училишта што не биле основани и постојано поддржани од него, но и на индивидуални лица и манастири. Таков е случајот со јеромонахот Хрисант од манастирот „Успение на Пресвета Богородица“, во Трескавец, Прилепска нахија. Тој во 1870 година се обратил и до српската влада и до белградскиот митрополит Михајло

со барање за финансиска помош за обнова на манастирот и одржување на словенското училиште при истиот.

Во 1871 година финансиска помош добиле: Бигорскиот манастир „Свети Јован Крстител“, Дебарска нахија; Лешочкиот манастир („Свети Атанасиј“ и „Пресвета Богородица“), Тетовска нахија, каде учител во 1871 година бил Василије Глигоријевиќ, а наредната Никола Стојчевиќ; Манастирот „Сите светии“ во село Лешани, Охридска нахија; Слеченскиот манастир „Свети Никола“; Прилепска нахија; Топличкиот манастир „Свети Никола“, Битолска нахија. Оваа година се планирало и „преземање“ на училиштето во Поречкиот манастир „Рождество на Пресвета Богородица“, Кичевска нахија, каде за учител бил поставен Доситеј Обрадовиќ (1872 – 1874)⁴, како и на училиштето во Слеченскиот манастир „Свети Јован Претеча“, Битолска нахија.⁵ Од овие податоци се забележува тенденција големите духовни манастирски центри во Македонија, во кои постоеле скрипториуми и училишта, да бидат раководени од учители поставени од страна на Одборот и во нив да се изведува образование на децата и населението, според програмите предвидени за нив од страна на српските министерства за надворешни работи и образование. Сепак, не одело сè според планот на Одборот и Кнежевството Србија. Како пример за ова ќе го посочиме Бигорскиот манастир „Свети Јован Крстител“ од Дебарската нахија. Од извештајот од 31^{-то} заседание на Одборот за училишта и учители во Стара Србија, од 20 ноември 1872, одржано во Белград, дознаваме дека Одборот на учителот Станко Лазаревиќ, на 7 ноември 1871 година, му дал 20 дукати за да го преземе училиштето во споменатиот манастир, но монасите од манастирот, „бугарски пропагандисти“, заедно со Велешко-дебарскиот митрополит го избркале од манастирот.⁶ Од овој извештај дознаваме и дека како компензација за ова Велешко-дебарскиот митрополит под притисок на Одборот го поставил Станко Лазаревиќ за учител во Дебар, откако претходно оттаму го избркал бугарскиот учител. Станко Лазаревиќ, покрај учителската дејност во Дебар, вршел и обука на учители за српските училишта во Стеблево, Клењ, Јабланица, Охрид, Нерези, Бискуп, Блатец и Косоврасти. Во овој манастир со Станко Лазаре-

⁴ Доситеј Обрадовиќ во училиштето во Поречкиот манастир поучувал деца од 30 села од околината на манастирот. Покрај овој податок што се наоѓа во Извештајот од 31 заседание на Одборот вреди да се посочи уште една информација. Имено, во него, во делот каде што се зборува за финансиите што му се исплаќаат на Доситеј Обрадовиќ и обемот на неговата дејност, се посочува дека меѓу децата што ги поучува има дел кои сè уште не биле крстени, па дури имало и случаи некои да починат некрстени и така да бидат погребани. Види: Д-р Климент Џамбазовски, *Културно-ојшнестивениите врски ...*, 119, 121.

⁵ Д-р Климент Џамбазовски, *Културно-ојшнестивениите врски ...*, 99, 113–114.

⁶ Д-р Климент Џамбазовски, *Културно-ојшнестивениите врски ...*, 118. Оваа епархија првиот српски епископ ќе го добие во 1910 година во лицето на Варнава Росиќ.

вик требало да оди и Михајло Церовик, ученик во IV клас во Белград, но по неуспехот за преземање на училиштето тој бил испратен во Крунинскиот манастир „Пресвета Богородица – Пречиста“, Кичевска нахија. Станко Лазаревиќ во 1876 година бил префрлен во село Порече, Кичевска нахија. Во Дебар работела и учителката Марија Берик, иако прво била предвидена да учителствува во Кичево. Во 1876 година по заминувањето на Станко Лазаревиќ, за нејзин соработник е поставен Цветко Вуковиќ.⁷ Овој податок од извештајот укажува на уште една работа, а тоа е дека Константин Поповската патријаршија за стопирање на експанзионистичките тендации на Кнежевството Србија кон Македонија и во одбрана на своите географски јурисдикциски интереси, била подготвена да соработува дури и со „бугарските духовни манастири“ во Кичево. Ова е исто така водела жестока борба низ Македонија. По овие настани, во 1873 година Одборот ја сопред помошта за Биторскиот манастир, а во 1874 година финансиска помош била испратена за Крунинскиот манастир „Пресвета Богородица – Пречиста“, Кичевска нахија, каде учител бил Владимир Маринковиќ.

Српските училишта во Скопје и скопско

Во Скопје и околината, во 1869 година, Одборот за училишта и училители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина српски училишта отворил само во селата Мирковици и Чуцер, кои на почетокот на годината добиле 890 книги од кои 120 бугари. Во 1870 година, покрај селата Мирковици и Чуцер, српски училишта се отворени и во Кучевиште и Булашино⁸ и за секое од нив се испратени по 410 книги (1640) од кои 50 бугари за секое село.⁹ Во 1871 година српско училиште имало и во село Драчево. Овие книги Србија не можела легално да ги внесе во Отоманската империја, па по тајни канали и со помош на најразлични трговци тие биле пренесувани до селата. Според

⁷ Извештај од 43 заседание на Одборот за училишта и училители во Стара Србија од 6 февруари 1874 година, Белград. Д-р Климента Цамбазовски, *Культурно-оштетелните врски...*, 123.

⁸ Климента Цамбазовски (*Культурно-оштетелните врски...*, 100) едно од селата го менува како Булашино, но нам не ни е познато дека постоело село со ова име во околината на Скопје. Најверојатно се работи за селото Булачани, кое како и претходно споменатите села се наоѓа на падините на Скопска Црна Гора. Во поза на ова наше размислување е и Прилогот 6 од истата книга (119) каде се зборува за бањански учител, а во Прилог 11 (126) за училиште во Бањани, односно овеан Драчево сите останати села во кои биле основани српски училишта се наоѓаат на падините на планината Скопска Црна Гора. Друга можност е да се работи за селото Блаце, бидејќи тоа се среќнува во списокот на училишта од 1874 година. ⁹ Извештај од 37 заседание на Одборот за училишта и училители во Стара Србија од 6 февруари 1874 година, Белград. Д-р Климента Цамбазовски, *Культурно-оштетелните врски...*, 122.

одржување на
 манастир „Свети
 Атанасиј“
 871 година бил
 манастирот „Сите
 свети“, Битола;
 манастир во По-
 чевска нахија,
 како и на
 (174)“, како и на
 „Битолака на-
 духовни мана-
 ти и училишта,
 прот и во нив да
 оградите пред-
 мешни работи и
 Кнежевството
 манастир „Свети
 то заседание на
 ври 1872, одр-
 нко Лазаревиќ,
 училиштето во
 и пропагандис-
 од манастирот.
 елешко-дебар-
 нко Лазаревиќ
 тарскиот учи-
 врши и обука
 аница, Охрид,
 Станко Лазаре-
 и деца од 30 села
 од 31 заседание
 о летот каде што
 не биле крстени,
 бани. Види: Д-р
 113-114.
 8. Оваа епархија
 сик.

документацијата што ја публикува Климент Цамбазовски, српски учители во селата на Скопска Црна Гора биле: во Чучер 1869 – 1875 учител бил Аца Јовановиќ, кој првично примал плата од 8 дукати, а од 1872 година платата му била покачена на 10 дукати. Јаков Паламаревиќ кратко бил учител во Чучер (1871), а од 1872 година е преместен во село Кучевиште со плата од 10 дукати. Претходно учител во село Кучевиште бил Алекса (Аца) Поповиќ. Во 1874 година за нов учител во село Кучевиште е поставен Лазар Поповиќ со плата од 8 дукати. Во село Бањани учител бил Марко Урошевиќ со плата од 6 дукати, која му била покачена на 8 дукати во 1872 година. Според финансиските извештаи за исплатените плати на учителите во селата од скопската околина: во 1874 година српски училишта во скопската околина имало во селата Бањани, Кучевиште и Чучер, а следните 1875 и 1876 година само во селата Кучевиште и Чучер. Поради недостаток на финансии Одборот, во 1875 година, во овие училишта не испратил бесплатни учебници.

Во самиот град Скопје српско училиште за прв пат било отворено во 1871 година, а учител бил Стојан, кому Одборот за овој успех му доделил плата од 30 дукати. Ова училиште најверојатно престанало да постои, бидејќи ниту скопското училиште, ниту учителот Стојан не се сретнуваат во подоцнежните платни списоци на училиштата и учителите што се финансирани од страна на Одборот.¹⁰

Во српските основни училишта при населените места и манастирите во Македонија низ годините била менувана литературата што се користела, па така, во 1872 година се користеле следиве книги:

- Буквар за основни училишта,
- Граматика српска мала,
- Мал земјопис,
- Први знаења,
- Историја на српскиот народ,
- Мал катихизис,
- Молитвослов краток,
- Сметанка,
- Писмени состави,
- Читанчици со буквар,
- Прва читанка,
- Втора читанка,
- Тетратка за краснопис,
- Практично предавање по сметање од Ст. Д. Поповиќ.

Од бесплатните материјали за изведување на настава на овие училишта им биле давани:

¹⁰ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оштетениот вексти ...*, 112–130.

- Азбука за сите српски основни училишта,
- Дежарденов глобус,
- Таблици за краснопис,
- Мали плочи.

Во 1874 година се користеле книгите:

- Општа историја од Иловарски,
- Српска граматика од Вујиќ,
- Историја на Србите од Крстиќ,
- Српски синтакси од Новаковиќ,
- Историја на српската книжевност од Новаковиќ,
- Минерологија,
- Зоологија,
- Ботаника,
- Германски буквар,
- Германска граматика,
- Француски буквар,
- Француска граматика,
- Математика,
- Алгебра,
- Физика,
- Планиметрија.

Како дополнителни средства во 1874 година се користеле и физички земјописи и Сидовлевите карти на целиот свет.

Во 1876 година се користеле книгите:

- Буквар (српски з.а.),
- Буквар словенски,
- Читанчици со буквар,
- Српска граматика,
- Мал земјопис,
- Земјопис на Србија и Турција,
- Историја на српскиот народ,
- Историја црковна,
- Катихизис,
- Молитвослов,
- Сметанка,
- Читанка прва,
- Читанка втора,
- Читанка трета,
- Писмени состави.¹¹

¹¹ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-ојшћесївениїе врски ...*, 124–126, 128.

Призренската богословско-учителска школа „Свети Кирил и Методиј“

Големо влијание на засилувањето на српската просвета во Македонија имало отворањето на Призренската богословско-учителска школа „Свети Кирил и Методиј“ во 1871 година под ктиторство на Симе Игуманов.¹² Основањето на оваа школа може да се поврзе со белградскиот митрополит Михајло, кој уште во 1868 година укажувал дека децата што доаѓале во Белградската богословија од Отоманската империја не биле доволно подготвени и не можеле да се натпреваруваат во знаење и да покажат еднаков успех со тамошните ученици што веќе имале завршен IV клас. Поради ова тој предлагал да се отвори српска богословија во рамките на Отоманската империја. Втор проблем на кој укажува митрополитот е тоа што поталентираниите и успешни ученици што доаѓале од Отоманската империја, по завршувањето на Белградската богословија, не сакале да се вратат назад, туку барале начин како да останат и да работат во Кнежевството.¹³ Целта на Призренската богословско-учителска школа „Свети Кирил и Методиј“ била да подготвува свештенички и учителски кадар за Стара Србија и Македонија. Симе Игуманов три години пред отворањето на Богословско-учителската школа во Призрен, во соработка со скопскиот митрополит Јоаким (Пајсиј), се обидел во ноември (1868)¹⁴ во Скопје да го постави за учител Милан Ковачевиќ, а во Велес Петко Златковиќ, но по негативната реакција од страна на Скопската црковно-училишна општина¹⁵ ова не се реализирало. Сепак, овој обид не бил целосно неуспешен. Петко Златковиќ од Велес се префрлил во Башино Село и таму успеал да отвори српско училиште, кое ќе постои под покрови-

¹² <https://www.bogosloviyaprizren.org/index.php/istorijat/igumanov> (01.06.2022).

¹³ Д-р Климент Џамбазовски, *Културно-оштителски врски ...*, 128.

¹⁴ Климент Џамбазовски (*Културно-оштителски врски...*, 93) како време кога се случуваат овие настани го посочува месец ноември, а како скопски митрополит Јоаким, но вака изложени овие податоци не соодветствуваат со хронологијата на настаните во 1868 година. Имено, скопскиот митрополит Јоаким починал на 25 февруари 1868 година. Доколку овие настани се случиле во месец ноември, тогаш скопски митрополит е Пајсиј, а не Јоаким. Доколку во времето кога се случиле настаните навистина скопски митрополит е Јоаким тогаш временската рамка е јануари-февруари, а не месец ноември 1868 година. Повеќе за дејноста на овие скопски митрополити, види: Deacon Dejan Borisov, *The dual ecclesiastical jurisdiction over the Eparchy of Skopje in the XIX century and the Metropolitan of Skopje Theodosius*, Dissertation ad Doctoratum, Pontificium Institutum Orientale, Facultas Scientiarum Ecclesiasticarum Orientalium, Romae 2015, 89–103.

¹⁵ Скопската црковно-училишна општина донела одлука за отфрлање на јурисдикцијата на Константинополската патријаршија на 14 септември 1869 година, а практичната реализација на одлуката е спроведена во дело на 4 декември/21 ноември 1869 година. Види: Deacon Dejan Borisov, *The dual ecclesiastical jurisdiction...*, 95–97.

телство на Одборот за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина сè до 1876 година. Ова училиште само во 1869 година од Одборот добило 1.710 книги за изведување на настава од кои 200 биле буквари.

При Призренската богословско-учителска школа „Свети Кирил и Методиј“ на 22 јули 1873 година започнало основање на таканаречено Второ одделение кое започнало со работа во септември истата година. Ова одделение требало да образува свештеници и учители за српските области надвор од Србија, а било комбинација на богословија, учителска школа и воена школа. Оваа програма била одобрена од Стојан Новаковиќ кој тогаш бил министер за просвета. Една година подоцна била ревидирана наставната програма. Како што може да се види од програмата (Табела 2) богословски предмети се: Историја на Црквата (вкупно 5 часа), Катихизис (вкупно 4 часа), Обреди (вкупно 2 часа), Морално богословие (2 часа), а главниот акцент е на пеењето (Црковно пеење 13 часа; Нотно пеење 11 часа и Музика 9 часа). Оттука се гледа со какво богословско знаење и компетенции излегувале кандидатите за свештеници за Македонија. Овие свештеници требало да бидат духовните водачи на српското население во рамките на Отоманската империја. Оваа наставна програма почнала да се применува од учебната 1874/75 година.

Ред. број	Назив на предметот	Часови				
		Прип.	I год.	II год.	III год.	Вкупно
1	Српско читање и пишување	4				4
2	Српски јазик	4	4	4		12
3	Црковно-словенски јазик			3	3	6
4	Историја на Србите	3	3	2		8
5	Историја на Црквата	2	3			5
6	Катихизис	2		2		4
7	Сметање	3	3	3	3	12
8	Земјопис	3	3	3	2	11
9	Германски јазик	2	3	2	3	10
10	Латински јазик	1				1
11	Француски јазик	2	2	2	2	8
12	Познавање на човекот и татковината	2				2
13	Природознание		3	3	2	8
14	Општа историја			3	3	6

15	Наука за зачувување на здравјето и практично лекување			2	3	5
16	Обреди				2	2
17	Педагогија и методика			2	2	4
18	Физика				3	3
19	Морално богословие				2	2
20	Црковно пеење	4	4	3	2	13
21	Нотно пеење	2	3	3	3	11
22	Музика	2	2	2	3	9
23	Краснопис и цртање		4	4	2	10

Табела 2. Наставна програма на Призренската богословско-учителска школа – 1873 година.¹⁶

За успехот на српската образовна пропаганда

Во 1876 година Србија ѝ објавила војна на Отоманската империја, а следната 1877 година тоа го направила и Русија. Оваа војна завршила со Руско-турскиот мировен договор во Сан Стефано, потпишан во март 1878 година. Со овој договор краткорочно било спречено работењето на српската образовна пропаганда во Македонија, но набрзо следувал Берлинскиот мировен договор, кој повторно ја отворил вратата за српската образовна пропаганда во Македонија.

Сепак, повторната активна работа на српската образовна пропаганда во Македонија започнува во 1880 година кога се обновува Одборот за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина, но овој пат, за полесно да дејствува, покрај главниот, централен одбор во Белград, бил основан и пододбор кој дејствувал во Врање. Членови на пододборот биле: Димитрије Алексиќ, архимандрит Сава и Деспот Бацовиќ. Работата на овој Одбор и на севкупната српска пропаганда во Македонија станала полесна по 1885 година, кога Отоманската империја ќе дозволи Кнежевството Србија легално да дистрибуира српски читанки и учебници на нејзина територија. Во периодот до 1885 година митрополитот Михајло барал дозвола од Константинополската патријаршија за испраќање и поставување на српски клир низ Македонија, но ова не било дозволено од страна на Патријаршијата. Ова барање ќе започне да се реализира дури по 1897 година, кога за администратор на Скопската епархија ќе биде поставен архимандритот Фирмилијан Дражиќ. Со ова српската пропаганда во Македонија влегла и во

¹⁶ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-ошшествените врски ...*, 107–108.

делот на црковната јерархија и можела уште поактивно да им парира и на грчката и на бугарската пропаганда во Скопје и Скопската епархија во делот на училиштата, но уште поважно и во делот на личните документи кои биле издавани на населението од страна на црквите, а преку кои турската власт правела своевидна етничка поделба на населението.

*Што гоучувале српскиите учители во Македонија
– примерот на Деспот Бацовиќ*

Еден од активните пропагандисти и учесници во српското образование на Македонците во 70-тите и 80-тите години од XIX век е Деспот Бацовиќ, учител во Крушево и како што посочивме, член на подборот на Одборот за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина.¹⁷ Овој српски учител, родум од Крушево, меѓу останатото напишал и два текста во кои директно ги брани српските интереси во Македонија: *Којој словенској ѓрани припадају Словени у Горњој Албанији и у Македонији, исао Деспот Бацовиќ из Македоније*, (Штампано у државној штампарији, Београд 1878); *Искрена реч Србо-Македонцима од Деспота Бацовића србо-македонца* (Трговачка штампарија, Београд 1885). Во овие свои дела тој се обидува да ја оправда српската образовна пропаганда во Македонија обидувајќи се да ги претстави Македонците како Срби или како што самиот вели Србо-Македонци. Самото именување на Македонците како Србо-Македонци, а не како Срби веднаш укажува дека постои разлика меѓу нив.

Деспот Бацовиќ во овие свои дела македонскиот јазик го нарекува албанско-македонски¹⁸ и го смета за дијалект, поднаречје на српскиот јазик.¹⁹ Иако јазикот го нарекува албанско-македонски, сепак прави јасна дистинкција меѓу Македонците и Албанците, и Албанците јасно ги именува како *Скијетари* и тие живеат во близина на Јадранското Море.²⁰ За Македонците користи и термин: *Албано-Македонци*, и според него Албано-Македонците се *Мијаџи* и *Брсјаџи* и тие се нарекуваат и *Сџари Срби*, но исто така, ги именува и како: *македонско-албански Словени*, *македонски Словени*, *српско-словенски народ* во Албанија и Македонија, или едноставно *словенски народ* во Албанија и Македонија.²¹ Откако ќе стане член на предодборот тој ќе напише: „Во Македонија живеат Словени помешани со Србите, кои

¹⁷ Деспот Бацовиќ бил учител во Крушево до 1874 година, следната година во крушевското училиште го наследуваат Кузман и Ленка Бацовиќ (Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оштетениите врски...*, 121–122).

¹⁸ Деспот Бацовиќ, *Којој словенској ѓрани припадају...*, 2, 7

¹⁹ Исто, 5.

²⁰ Исто, 31.

²¹ Исто, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 26, 29.

безмалку зборуваат на ист јазик, имаат исти обичаи и имаат исто заедничко минато, што всушност е она што претставува народ“.²² Сепак, тој себеси не се идентификува како Србин, туку како Србо-Македонец, така е потпишан и во насловот на својата втора книга од 1885 година. Според него, Македонија е населена со Словени од кои оние што живеат на северозапад по народност им припаѓаат на Србите, а оние, пак, од источниот дел по народност им припаѓаат на Бугарите. На југот од Македонија, според него живеат Грци. Оттука, според географската локација во Македонија живеат Србо-Македонци, Блгаро-Македонци и Грко-Македонци.²³ Ова е според него состојбата на македонското население во 1885 година, но исто така, според него, во минатото „Македонија била населена со Словени уште пред Христа. Со тие Словени Александар Македонски правел чуда и му влеал страв на целиот свет, бидејќи и го освоил [...] дури во осмиот век после Христа се појавија Србите меѓу Словените и како ним најсроден народ стапиле со нив во заедница“.²⁴ Неговото раскажување, продолжува: „Според тоа Словените, кои повеќе од 300 години биле во заедница со Србите, се претопиле во Срби, и Србите во Македонски Словени, па оттаму старите писатели за време на Свети Сава и на царот Душан сите книги и царски повелби – дипломи – ги пишувале на Србо-Македонски или Словено-Српски јазик како најразбирлив за сите Срби во кралството. Таквиот книжевен или србо-македонски говор се гледа во сите натписи по црквите, манастирите, спомениците [...] ваквиот книжевен говор се користел сè до ослободувањето на Србија, а особено до реформата на Вук Караџиќ“²⁵. Повторно го повторува поимот македонски, наместо едноставно да рече српски јазик. Интересно е што како пример за автор на тогашен српско-македонски јазик тој го посочува Кузман Шапкарев (го именува како Шапкаревиќ).²⁶

Во обидот уште повеќе да ја потврди поврзаноста, еднонародноста на Србите и Македонците тој, покрај јазикот и историјата, дава и многу податоци и за грчката и за бугарската просветна и црковна пропаганда во Македонија²⁷.

²² Деспот Бацовиќ, *Искрена реч Србо-Македонцима*, Трговачка штампарија, Београд 1885, 4.

²³ Исто, 6.

²⁴ Исто, 8–9.

²⁵ Деспот Бацовиќ, *Искрена реч Србо-Македонцима...*, 9-10.

²⁶ Исто, 22.

²⁷ Исто, 10–22.

Што пишувале за себе Македонциџе – примероџи на Ѓорѓи Пулевски

Зошто наспроти Деспот Бацовиќ како пример за македонска самосвест го земаме Ѓорѓи Пулевски? Едноставно, тие се современици, двајцата работат во Србија, двајцата се писатели, двајцата се идентификуваат како Мијаџи, а покрај сето ова се чини и дека добро се познавале и си верувале еден на друг. Ова последното го темелиме и на двете писма што Ѓорѓи Пулевски ги праќа до Деспот Бацовиќ и неговиот брат Кузман, а во кои ги спомнува писмата што и тие му ги пратиле нему. Писмата се однесуваат на желбата на Кузман и Деспот Бацовиќ и на Ѓорѓи Пулевски како доброволци со своите чети да земат учество во Македонското востание во Кресна, но Ѓорѓи ги предупредува да не доаѓаат со четата бидејќи владиката Натанаил соработува со бугарските власти и востанието го претставува како бугарско. Пулевски во писмото до Кузман Бацовиќ му се обраќа како „Драг ми пријателе Кузмане“, а до неговиот брат: „Предрагиј ми Деспоте“²⁸.

Од писмава особено интересен е крајот на писмото (7 декември 1878) упатено до Кузман, каде стои: „Со Бога напред, на пролет одиме на Турџија сите синови словеномакедонски. Или сите ќе изумреме или ќе го издигнеме царството на Александар Македонски“²⁹. Овој историски контекст веќе го посочивме во делата на Деспот Бацовиќ, во кои тој како дел од своето ми нато го гледа и Александар Македонски, исто како и Ѓорѓи Пулевски, но за разлика од него тој наместо Словеномакедонци вели Србо-Македонци.

Ова не е единствената разлика меѓу Пулевски и Бацовиќ, но е една од најголемите. Ѓорѓи Пулевски напишал четири книги³⁰ од кои најсоодветна за споредба со двете книги што ги посочивме од Деспот Бацовиќ сметаме дека е *Речникоџ од џири језика* публикуван 1875 година. Тоа е 108 години по укинувањето на Охридската архиепископија, 10 години по почетокот на официјалното организирање на српската образовна пропаганда во Македонија, 6 до 8 години по отфрлањето на јурисдикџијата на Константинополската патријаршија од страна на македонските црковно училишни општини,

²⁸ Славко Димевски, „Две писма на Ѓорѓи Пулевски до браќата Бацовиќ од 1878/79“, *Разгледа, Сџисание за лџијераџура, умеџносџи и кулџура*, Уредуваат: Петре М. Андреевски, Петар Т. Бошковски, Слободан Мишковџи и др., Бр. 10., декември 1972, 1130–1132.

²⁹ Исто, 1131.

³⁰ *Речникџ оџџ четири језика. I. Срџско-Албански. II. Арбански-Арнауџски. III. Турски. IV. Грчки*. Скројена и написана оџ Ђорѓа М. Пулџвски, архитекта у Галичникџ Окружије дибранско 1872. године I-ва часть. Београд, штампарија Н. Стефановиџа и Дружине. 1873; *Речник од џири језика с.македонски арбански и џурски*. Књига II. Написао Ђорѓе М. Пулџвски Мијак галички. У Београд у Државној штампарији 1875; *Самовила Македонска*. Оџ Гь. М. П. Народна печатница на Б. Прошекџ вџ Софија, с.а.; *Македонска песнарка* оџ Георгџа Пулџвски, Б. В. М. Софија. 1879.

5 години од основањето на Бугарската егзархија и 1 година по поставувањето на бугарските егзархиски епископи во Македонија. Период во кој секоја од пропагандите имала време да влијае со својот наратив врз македонското население.

Ѓорѓи Пулевски уште на почетокот од својот Тријазичник е јасен за јазикот на кој ја пишува својата книга: „Затоа на с.македонски јазик и ја напишав. Бидејќи во овој крај, бугарскиот јазик не се разбира, а овој јазик има свое наречје мијачки, што значи чист разговор, на кој и црковните книги ги превеле од грчки Кирил и Методиј, за нашиот народ“³¹. Уште на почетокот Пулевски својата писменост ја поврзува со светите браќа Кирил и Методиј, за разлика од Бацовиќ кој неговата ја поврзува со Свети Сава. Понатаму во книгата одговара на прашањата за јазикот: „За овде, во турско, најпотребни јазици се турски, славјански, арбански и грчки [...] Славјанскиот јазик има пет разлики [...] тије се руски, хрватски, бошњачки, бугарски и македонски“³². Пулевски воопшто не признава постоење на посебен српски јазик туку го именува како бошњачки, а прави јасна разлика меѓу бугарски јазик и македонски јазик. „Рускиот и бугарскиот се најблиски, а хрватскиот и бошњачкиот и македонскиот се најблиски. А македонскиот јазик, кога е близок со бошњачкиот зошто се именува с. македонски? Бидејќи с. македонскиот јазик е најсроден со црковнословенските книги и тој е старословенски“³³. Овде повторно, но овој пат индиректно, Пулевски го поврзува македонскиот јазик со свети Кирил и Методиј преку црковната писменост, но воедно и му дава историска длабочина – тој е старословенски.

На прашањето како се зборува во Македонија?, Пулевски одговара: „Ние, Словените, што се наоѓаме во Македонија, на југоисточниот крај на Европа, од Шар [Шар Планина з.а.] до Доспад [денес Доспат з.а] сме Старословени“³⁴. Иако погоре го посочивме писмото на Пулевски во кое вели дека ќе го издигне царството на Александар Македонски, сепак тој не се идентификува со него. Како што посочивме тој се идентификува како Мијак, како Старословен доселен во римски Илирик³⁵. За ова последново тој, вели: „Ние затоа се именуваме Старословени, бидејќи книгите црковни, Кирил и Методиј, кога ги преведувале од грчки јазик на словенски, нашле за

³¹ *Речник од ѿри језика с.македонски арбански и ѿурски*. Књига II. Написао Ѓорѓе М. Пулевски Мијак гаљички. У Београд у Државној штампарији 1875, I.

³² Исто, 39–40.

³³ Исто, 40.

³⁴ Исто, 41.

³⁵ Исто, 43, 67.

добро да напишат букви славјански и да ги преведат богослужбените книги на старословенски јазик и тука во Македонија Старословените живеат³⁶.

Според Пулевски, словенската азбука има 44 букви, но најдобро се пишува со 35, а нив најдобро ги објаснил Влкан Караџовски.³⁷ Овде ќе посочиме на презимето *Караџовски*. Зошто? Бидејќи во Македонија црковните власти издаваат документи на населението и соодветно, ако документот е издаден од егзархиски клирик тоа најчесто завршува на -ов, -ова, доколку е издаден до српски клирик тоа најчесто завршува -ић. Кај Пулевски тоа не е така. Тој во Тријазичникот дава многу примери на машки и женски имиња од македонското население, но сите презимиња завршуваат на -ски, -ска, -вски, -вска. Пример: Марко Угриноски, Мара Угриноска, Спасе Јованоски, Ристе Кузманоски, Јован Доичиноски, Никола Попоски, Стрезо Попоски, Дамјан Огненоски, Асан Огненоски, Петко Кузмановски и др.³⁸

Покрај како Старословен, Пулевски себеси се идентификува и како Македонец, а неговата татковина се вика Македонија:

„Народ се вељид, људи који се еден род и који зборувајед еднаков збор, и који, живувајед и се другарад еден, со, други, и који, имајед, једнакви, обичаји и песни и веселја, тије људите ји викајед народ а место, во које живувад народ, се вељит отечество, од тои, народ.

Така и Македонциве се народ и местово нивно је Македонија“

Наше, отачаство, се вељид, Македонија, и мије, се именуваме с. Македонци³⁹.

„Покрај Македонци, како Словени ги посочува и Русите, Пољациите, Чесите, Србите, Словаците, Бугарите и Хрватите“⁴⁰.

Заклучок

Српската образовна пропаганда својата работа во Македонија меѓу Македонците ја започнува на крајот од 60-тите години на XIX век. За таа цел Кнежевството Србија основало посебен Одбор за училишта и учители во Стара Србија, Македонија и Босна и Херцеговина под покровителство на Министерството за надворешни работи и од Министерството за просвета.

³⁶ Речник од ѝри језика..., 42.

³⁷ Исто, 111–121. Под Влкан Караџовски најверојатно Пулевски мисли на Вук Караџиќ, види: Николовска Виолета, *Српско-македонскиите културни врски во 19 век (врз примерој на делото на Ѓ. Пулевски*. In: Афирмација, продлабочување и проширување на вековните културни врски меѓу Р Македонија и Р Србија. Конзулат на Р Србија во Р Македонија – Битола, Битола 2016, 118.

³⁸ Речник од ѝри језика..., 95–107.

³⁹ Исто, 49, 62. Сметавме дека овде ќе е соодветно текстот да го пренесеме во оригинал, онака како што го напишал Пулевски.

⁴⁰ Исто, 48.

Во српските училишта во Македонија се поучувало дека Македонците не се Македонци туку Срби и дека нивната писменост и култура се поврзани со српската култура, со Свети Сава и српскиот цар Душан. Но, и покрај ова во Македонија и понатаму меѓу Македонците се пренесувало дека тие се Македонци, потомци на Старите Словени доселени во римскиот Илирик од север и нивната култура е поврзана со традициите на светите Кирил и Методиј, а не со Свети Сава и царот Душан. Како контратежа на последниов во македонската традиција во XIX век постоело идентификување со царството на Александар Македонски.